

МАЈА НИКОЛИЋ

(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

ЧУЈЕМ ДА ИМАШ ПЛЕМЕНИТОГ КОЊА – ПИСМО МАНОЈЛА II ПАЛЕОЛОГА ДИМИТРИЈУ ХРИСОЛОРАСУ БР. 43*

Писмо цара Манојла II Палеолога бр. 43 упућено Димитрију Хрисолорасу, као уосталом њихова целокупна преписка, живо је сведочанство не само о блиском пријатељству ове двојице великих интелектуалаца већ и о неким друштвеним правилима и обичајима двора последњих Палеолога, те навикама византијске друштвене и интелектуалне елите прве половине XV века. Кроз парадигму племенитог коња, која је употребљена као симбол јавне функције, у овом случају месазона у служби Јована VII, цар, иако шaljивим тоном, свом пријатељу ставља до знања да му због тога није свеједно, сугеришући му да се држи онога чему је вичнији – интелектуалног рада, јер му јавна функција не приличи..

Кључне речи: Димитрије Хрисолорас, Манојло II Палеолог, месазон, архонт, коњи, ἵππική μάθησις, образовање

The letter of Manuel II Palaiologos no. 43 addressed to Demetrios Chrysoloras, as their correspondence in whole, is a vivid testimony, not only on the friendship between these two great intellectuals, but also on some social rules and customs of the court of the last Palaiologan emperors and habits of the Byzantine social and intellectual elite in the first half of the XV century. Through the paradigm of noble horse, used as a symbol of public office, in this case the one of *mesazon* in the service of John VII, the emperor showed that he was not indifferent and suggested to his friend to give up something which doesn't suit him and continue to occupy himself with intellectual work.

Keywords: Demetrios Chrysoloras, Manuel II Palaiologos, mesazon, archon, horses, ἵππική μάθησις, education

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројектима *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету бр. 177032* и *Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века бр. 177015*, које подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Димитрије Хрисолорас,¹ књижевник,² теолог и филозоф,³ астроном и астролог,⁴ месазон,⁵ сенатор и οἰκείος,⁶ те посланик у служби последњих царева Палеолога,⁷ био је један од најистакнутијих византијских интелектуалаца прве половине XV века, а његова ерудиција, као и дела, последњи су плодови византијске учености у сумрак њене хиљадугодишње цивилизације.⁸

Не зна се много о његовом животу. Рођен је вероватно пре 1360, а извори га више не помињу после 1417. године.⁹ Цар Манојло II Палеолог му у једном писму, написаном између 1403. и 1408. године, саветује да не троши своју старост (γῆθηράκως) на клевете.¹⁰ Три писма Манојла II, међутим, настала у истом периоду, можда сугеришу да је био монах. У првом, о којем ће бити више речи касније, реагујући на Димитријево именоване за месазона Јована VII, цар му саветује да би пријатељи требало да га снабдеју свиме што је потребно једном младожењи, јер он сада, пошто је почео да се бави јавним послом, засигурно планира и да се ожени, ако то већ није и учинио. У истом писму цар бележи да он радо поклања своју имовину (τὰ οὐ ῥαδίως παρέχεται), очекујући да ће му

¹ Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, Wien 1976 sq., no. 31156 (у даљем тексту PLP); The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. I–III, New York, London 1991, 454 (A. M. Talbot) (у даљем тексту: ODB).

² Већина списа Димитрија Хрисолораса већ је објављена. Иако непотпун, списак његових дела најпре је саставио S. Lambros, Die Werke des Demetrios Chrysoloras, BZ 3 (1894) 599–601. Списак његових необјављених дела објавили су I. Roca Meliá, Demetrio Crisoloras y su homilía inédita sobre la dormición de María, Helmantica 11 (1960) 233–248 и G. D. Panagopoulos, The Demetrios Chrysoloras' Project, Proceedings of the 22nd International Congress of the Byzantine Studies, Sofia 22–27 August 2011, vol. III (Abstracts of free Communications), Sofia 2011, 293–294.

³ Филозофске афинитете у делима Димитрија Хрисолораса препознао је V. Pasiourtidis, An annotated critical edition of Demetrios Chrysoloras' Dialogue on Demetrios Kydones' Antirrhetic against Neilos Kabasilas, University of London, Royal Holloway and Bedford New College 2013, 23, 24, 25 (необјављена докторска дисертација).

⁴ Les „Mémoires“ du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439), éd. V. Laurent, Paris 1971, 172–174, 606 (у даљем тексту: Syropoulos).

⁵ Johannes Chortasmenos (ca. 1370–ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und Kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text, ed. H. Hunger, Wien 1969, 171 (у даљем тексту: Chortasmenos).

⁶ V. Laurent, Le trisépiscopat du Patriarche Matthieu Ier (1397–1410). Un grand procès canonique à Byzance au début du XVe siècle, REB 30 (1972), 134, 136, 58; J. Darrouzès, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, vol. I, Les actes des patriarches, fasc. VI, Les registes de 1377 à 1410, Paris 1979, no. 3284.

⁷ У једном писму Теодора Потамија забележено је да су Хрисолорас, верује се Димитрије, и извесни Вријеније негде 1384–5. године διαπροβεύειν τὰ τοῦ βασιλέως μέλλοντος πρὸς τὸν βάρβαρον, очигледно по налогу Манојла Палеолога, а по свој прилици Мурату I (G. T. Dennis, The Letters of Theodore Potamios, Byzantium and the Franks: 1350–1420, London 1982 (Variorum Reprints), XII, 12). У једном писму које му је упутио док је још боравио у Паризу, током пролећа и лега 1401. године, цар Манојло II бележи да Димитрије οὐ παντάπασιν ἄπειρος τούτων τῶν ἐσπερίων μερῶν, мислећи, верује се, на Француску, па постоји могућност, иако до сада непотврђена поуздано у изворима, да је тамо боравио као посланик (The Letters of Manuel II Palaeologus, ed. G. T. Dennis, Washington 1977, 109, xxxiv (у даљем тексту: Dennis, Letters)). Касније је и у служби цара Јована VII обављао посланичке задатке (Syropoulos, 102, 172–174; F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453, 5. Teil – Regesten von 1341–1453, München, Berlin 1965, no. 3207).

⁸ Литератима као друштвеној групи у позној Византији бавили су се K.–P. Matschke, F. Tinnefeld, Die Gesellschaft im späten Byzanz: Gruppen, Strukturen und Lebensformen, Cologne, Weimar, Vienna 2001, 221–371 (у даљем тексту: Matschke, Tinnefeld, Gesellschaft).

⁹ Dennis, Letters, 170.

¹⁰ Dennis, Letters, 139.

то донети славу.¹¹ У друга два писма цар хвали Хрисолорасове списе и каже да су они његово потомство (τόκον σὸν εἶναι ταῦτα; ἔχγε παρὰ σοι τοὺς τοιοῦτους παῖδας).¹² Евентуална родбинска веза са Манојлом Хрисолорасом неизвесна је¹³ – обојица учењака били су пријатељи цара Манојла II, али су имали опречне ставове о најважнијем политичком питању њиховог доба – Димитрије је био велики противник уније Цркава, а Манојло њен ватрени присталица и човек који је примио римокатоличку веру.¹⁴ Упркос томе, Манојло Хрисолорас му се у једном писму из 1411. године обратио као ἀνδρῶν ἀρίστῳ καὶ περιφανεστάτῳ.¹⁵

Димитрије Хрисолорас био је близак пријатељ цара-филозофа Манојла II Палеолога. Двојица пријатеља одржавала су и редовну преписку, која нам је делимично сачувана. Она, и то пре свега царева писма, на један непосредан начин открива карактере ове двојице великих интелектуалаца, али и природу њиховог односа, и не само да дочарава слику круте и формалне дворске етикеције, социјалних правила те односа поданика према василевсу, па били они и цареви блиски пријатељи, већ пружа и увид у свакодневни живот византијске друштвене и интелектуалне елите прве половине XV века, њихове односе, личне особине, емоције, тежње и погледе на реалност која је прожимала и дефинисала њихове животе. Тако, у једном од укупно осам сачуваних писама која му је упутио између 1397. и 1417. године, цар Манојло II за Димитрија каже да је човек виспрен, да цара познаје (ἤμᾶς εἰδώς), да разуме времена у којима обојица живе, те да је, коначно, његова природа боља од његове вештине (ὁ καλὸς ἤμῖν Δημήτριος φύσιν τέχνης δείκνυσι κρείττω).¹⁶ У једном другом писму, судији Константину Иванку,¹⁷ цар га је окарактерисао као човека који уме да говори, да ћути, да дела, да се опусти, помало и да се игра, и све то у право време и са разлогом.¹⁸ Сачувана су, наравно, и Димитријева писма, али и други списи посвећени василевсу. Енкомион, који је хвалио Манојла II као идеалног владара, поредећи га са његовим претходницима на византијском трону,¹⁹ био је извор другог Хрисолорасовог дела, познатог под називом *Сто писама*,²⁰ датованог у време око 1417. године, а заправо једног дугачког писма састављеног из тзв. лаконских писама, од којих је свако садржало 60–70 речи.²¹ Објашњавајући мотив који га је навео да састави овај текст, Димитрије Хрисолорас бележи да га је добри

¹¹ Dennis, Letters, 113.

¹² Dennis, Letters, 121, 137.

¹³ Cf. G. Cammelli, I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo. Vol. I: Manuele Crisolora, Florence, 1941, 198–201.

¹⁴ О Манојлу Хрисолорасу cf. PLP no. 31165 и ODB 454 (A. M. Talbot).

¹⁵ Patrologiae cursus completus, series graecolatina, ed. J. P. Migne, Paris 1857–1866, 156, 57.

¹⁶ Dennis, Letters, 108.

¹⁷ О Константину Иванку cf. PLP no. 7973.

¹⁸ Dennis, Letters, no. 45.

¹⁹ Δημητρίου Χρυσολωρᾶ Σύγκρισις παλαιῶν ἀρχόντων καὶ νέου τοῦ νῦν αὐτοκράτορος, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, III, ed. Sp. Lampros, Athena 1926, 222–245.

²⁰ Εἰς τὸν αὐτοκράτορα κύριον Μανουῆλ τὸν Παλαιολόγον Δημητρίου τοῦ Χρυσολωρᾶ ἐπιστολαὶ ρ' ἐφ' ἐνὶ πράγματι. О односу ова два списа cf. M. Treu, Demetrius Chrysoloras und seine hundred Briefe, BZ 20 (1911) 106–129.

²¹ Demetrio Crisolora, Cento epistole a Manuele II Paleologo, ed. F. C. Bizzarro, Napoli 1984, са италијанским преводом (у даљем тексту: Cento epistole).

Леонтарис, по свој прилици Димитрије Ласкарис Леонтарис,²² у писмима која му је послао (τοῦ καλοῦ τὰ γράμματα Λεοντάρη) критиковао како се Хрисолорас недолично понео према цару, што је изазвало његову срџбу.²³ Изгледа да ствар и није била тако наивна, јер Димитрије бележи да је примио царево оризму коју му је Леонтарис послао, а која је била пуна ограничења и грубости, али која је са друге стране обећавала добронамерност. Димитрије ју је разумео као поруку да, стога, треба да поднесе терет онога што предстоји и да очекује добро од лошег.²⁴ Хрисолораса је то веома запрепастило, па је поменути текст покушао да исправи ствар. Ово његово дугачко писмо било је прочитано пред царевим дворским литерарним кругом и изазвало је одушевљење, како то сам Манојло II бележи у одговору свом пријатељу, у ком, можда и са извесном дозом ироније,²⁵ каже да оно не може да се хвали само у једној ствари – у чињеници да је Хрисолорас послао само стотину писама, иако је могао послати десет хиљада, због чега би га неко могао сматрати и лењим.²⁶

Има мишљења да је већ током 90-их година XIV века Димитрије Хрисолорас био у служби Јована VII Палеолога, док је столовао у Селимврији. Тако се, бар, тумачи писмо које му је цар Манојло II упутио 1397. године.²⁷ Исто тако, док је Јован VII управљао Цариградом током Манојловог путовања по Западној Европи (1399–1403), Димитрије је вероватно и тада обављао неку службу, иако није јасно коју.²⁸

Упркос личном пријатељству са Манојлом II, Димитрије је, у периоду између 1403. и 1408. године, био месазон Јована VII Палеолога у Солуну. Обраћајући му се као τῷ Χρυσολωρᾷ κυρῷ Δημητρίῳ μεσάζοντι τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ, Јован Хортазмен назива га изванредним архонтом (ἄρχοντά τε ἀγαθὸν ὄντα).²⁹ Тако је, изгледа, себе доживљавао и сам Хрисолорас. Правдајући се цару, о чему је већ било речи,³⁰ због недоличног поступања, у већ помињаном спису *Сто писама*, Димитрије бележи следеће: „Најплеменитији царе, други од архоната који се баве неком политичком службом, уживају у

²² О Димитрију Ласкарису Леонтарису cf. PLP no. 14676 и *М. Николић*, Η ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ – византијски архонти XV века и религиозне задужбине. Два примера, ЗРВИ 49 (2012) 370–372 (у даљем тексту: *Николић*, Архонти и религиозне задужбине).

²³ Cento epistole, 39, 40, 41, 44.

²⁴ “ἐδεξάμην σου τὸν ὀρισμὸν ὃν ἡμῖν ὁ καλὸς ἔπεμψε Λεοντάρης στυπτικῶ γέμοντα καὶ δριμύτητος, τοῖς δ’ ἄλλοις βέβαιον ὡς παρεχόμενον εὐεργεσίαν ἡμῖν· χρῆ τοῖσιν καὶ τὰ τῶν δεῖνῶν ἐπίοντα φέρειν καὶ τὰ καλὰ προσδοκᾶν ἐκ τῶν ἐναντίων”, Cento epistole, 39.

²⁵ Тако су царев коментар протумачили *Matschke, Tinnefeld*, Gesellschaft, 248.

²⁶ *Dennis*, Letters, 171.

²⁷ *Dennis*, Letters, 91–93, xxxiv.

²⁸ *P. Gautier*, Action de grâces de Démétrius Chrysoloras à la Théotokos pour l’anniversaire de la bataille d’Ankara (28 Juillet 1403), REB 19 (1961) 340–356; *Dennis*, Letters, 109, xxxiv; уп. претходно излагање.

²⁹ Chortasmenos, 173. Димитрије је у два сачувана рукописа свог списка *Енкомиион буви* (ψύλλης ἐγκώμιου) такође потписан као месазон (*J. Iriarte*, Regiae Bibliothecae Matritensis codices graeci mss, I, Madrid 1769, 158; *E. Miller*, Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque de l’Escorial, Paris 1848, 133; *P. A. Revilla*, Catálogo de los códices griegos de la Biblioteca de el Escorial, I, Madrid 1936, 510). Овај енкомиион је, иначе, објавио *G. Andres*, Demetrio Crisoloras el Palaciego, Encomio de la pulga, Helmantica 35 (1984) 51–69.

³⁰ Уп. претходно излагање и нап. 22 и 23.

разметању, таштини и шепурењу, ти њихову службу примаш смирено и тихо. Показао си се великим не само у малим већ и у великим стварима према онима који надзиру јавне послове. Стога и нама укажи такву милост”³¹

Иако овај Хрисолорасов политички ангажман није окончао њихово пријатељство,³² рекло би се да је цар Димитријево месазонство у служби Јована VII доживео емотивно. То је, заправо, био повод да му, показујући да му због тога нимало није било свеједно, напише једно изузетно подругљиво и духовито писмо.³³

Цар, наиме, пише Хрисолорасу како је чуо да поседује племенитог коња достојног војника (ἵππον εὐγενῆ στρατιώτην πρέποντα) и пита се, иронично, да ли се то догодило случајно или захваљујући доброј срећи. Јер, не може замислити да је Димитрије сам изабрао да постане вичан у другој вештини, вештини јахања, коју је увек сматрао губљењем времена. Није, притом, обезбедио имовину која би одговарала таквом животном стилу, а ни не приличи му раскош. Напротив, он радо поклања оно што поседује, у нади да ће му то донети славу. Али ако је уистину одлучио да, услед ове добре среће (τῆς ἀμείνωνος τύχης), живот филозофа замени животом оружја, плена, ратова, гоњења дивљих звери, гајења паса, речју, свим оним стварима које је некада сматрао будалаштином, треба да се држи тог коња и цара обавести о својој одлуци, како би му и он обезбедио копље или шта друго потребно искусном стрелцу и ловцу, и још једног, бољег, коња (δεύτερος ἵππος παρενεγκεῖν δυναρόμενος τὴν ἀρετὴν τοῦ προτέρου). Али ако, ипак, остане у свом чину (εἰ δὲ δὴ τηρεῖς τὴν τάξιν) и његова брига остану књиге и тек после тога јавни послови (τὰ κοινὰ πράγματα), послови у име пријатеља (πόνοι δὲ ὑπὲρ φίλων), борбе у име правде (ἀγῶνες δὲ ὑπὲρ τοῦ δικαίου), као и настојања да истина у свему превлада, у том случају му тај коњ није ни потребан. Јер, све што му је потребно за бављење књигама унутар је градских бедема и у непосредној градској околини, а за кретање градом није био потребан коњ. Стога, нека или пошаље њему тог коња, који Хрисолорасу није од користи, како би се искористио, а како не би нанео неправду подједнако цару и коњу (εἰ μὴ μέλλεις ἀδικήσειν ἐμὲ κάκεινον), или да призна да је обичан, да би на тај начин оправдао то што га користи и нико га стога неће кривити што користи коња који му је прикладан (δήλωσον ὄντα φαῦλον καὶ τότε χρῶ δικάως αὐτῷ, καὶ οὐδεὶς σε μέμψεται χρώμενον καταλλήλῳ πράγματι). Ипак, цар ово писмо завршава поручујући Димитрију да му не замери што се са њим шали.³⁴

³¹ “Ἄριστε βασιλεῦ, οἱ τῶν ἀρχόντων ἄλλοι πολιτικὴν τινα μεταχειριζόμενοι τὴν ἡγεμονίαν ὄγκῳ τύφῳ καὶ φλεγμονῇ χαίρουσιν, αὐτὸς δὲ φιλεῖς εἰρηρικὴν τὴν διακονίαν ὄντως καὶ τὴν ἀτάραχον· οὐ μόνον ἐν τοῖς μικροῖς ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις ζειζας ἑαυτὸν μέγαν ἐπιστὰς τοῖς κοινοῖς· ὄθεν καὶ ἡμῖν δίδου χάριν”, Cento epistole, 42–43.

³² У једном писму (бр. 44), насталом у истом периоду, цар пише Хрисолорасу како му, будући да је био притиснут разним бригама и пословима, што је резултирало многим непреспаваним ноћима, страшно сметају сви они који се ујутро, баш кад заспи, мотају по двору, али и друге ствари које не мора да помиње, јер би говорио ономе који јако добро зна како је то. У истом писму цар га позива да му и даље пише, јер ‘пријатељски савет није од мале помоћи’ (Dennis, Letters, no. 44, 117, 121).

³³ Dennis, Letters, no. 43, 113–115.

³⁴ Dennis, Letters, 113–115.

Читав проблем је, дакле, са једне стране, био у чињеници да Хрисолорасу, будући научнику и човеку без материјалне базе да га подржи, положај месазона, искључиво резултат добре среће (τῆς ἀμείνωνος τύχης), није приличио. Како, међутим, појава да један интелектуалац, тј. човек без аристократско–сенаторско–чиновничког педигреа, обавља најважнију политичку службу током XIV и прве половине XV века, није била преседан,³⁵ стиче се утисак да је, са друге стране, проблем био у томе што је Хрисолорас овај положај обављао у служби Јована VII, а што је у светлости породично–династичког сукоба између стрица и синовца око наслеђивања престола у овом контексту имало посебну димензију.³⁶ Користећи коња који му, будући научнику, а с обзиром на његов чин (τὴν τάξις), није приличио, већ је приличио некоме са јавном функцијом, Хрисолорас је чинио двоструку неправду (ἀδικήσειν): цару Манојлу II јер је користио коња ког је добио као месазон Јована VII, али истовремено и коњу, који му по рангу није приличио. Решење је било да овог племенитог коња пошаље Манојлу II, не и да врати Јовану VII, или пак призна да је коњ обичан (δῆλωσον ὄντα φαῦλον), како би било јасно да користи коња који му по рангу одговара.

У царевом писму Хрисолорасу племенити коњ представља симбол јавне функције, у овом случају положаја месазона. Стога би се рекло да је, између осталог, статусни симбол једног архонта био и коњ којег је поседовао или је, на изврстан начин, на основу друштвеног положаја који је заузимао, могао, односно имао право да јаше. Руј Гонзалес де Клавихо бележи да је пратња, у којој се налазио и Иларион Дорија,³⁷ зет и посланик цара Манојла II, која је Шпанца и његово посланство водила у обилазак Цариграда, била на коњима.³⁸ Јован Хортазмен се у једном писму, упућеном сенатору Манојлу Тарханиоту Вулотису,³⁹ жалио што његов адресат, упркос позиву, није дошао код њега. Узнемиравајуће је било и то што је Вулотис, да је хтео, могао да стигне брзо будући да је имао коња (τὸ μῦθε ἀπορεῖν ἴππου, δι’ οὗ δύναιτ’ ἂν τις, ὅποι βούλεται, διατάχους ἐλθεῖν).⁴⁰ Са друге стране, Византинци су сматрали да свештеницима и женама⁴¹ приличи

³⁵ Димитрије Кидон (PLP no. 13876) био је најпре месазон Јована VI Кантакузина (1347–1354), а потом Јована V Палеолога (с. 1356–с. 1386). О служби месазона cf. *H.-G. Beck, Der byzantinische “Ministerpräsident”, BZ 48 (1955) 309–338; J. Verpeaux, Contribution à l’étude de l’administration byzantine: Ο μεσάζων, Bsl 16 (1955) 270–296; N. Oikonomides, La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle, REB 43 (1985) 167–195; F. Kianka, Demetrios Kydones and Italy, DOP 49 (1995) 100–101.*

³⁶ О породичном и династичком сукобу међу Палеолозима током друге половине XIV века, као и односу Манојла II и Јована VII Палеолога у светлости наслеђивања царског трона уп. *P. Radu, Време Јована V Палеолога (1332–1391), Београд 1993, 370–375, 383–388, 392–396, 402–408; С. Мешановић, Јован VII Палеолог, Београд 1996, 51–52, 64–82, 83, 85, 91–107.*

³⁷ PLP no. 29091.

³⁸ Ruy González de Clavijo. Embassy to Tamerlane 1403–1406, trans. *G. Le Strange*, London 1928, 78.

³⁹ PLP no. 3088.

⁴⁰ Chortasmenos, 182.

⁴¹ То се, наравно, није односило на царице и угледне архонтисе, како то сведочи Бертрандон де ла Брокијер, који бележи да је царица Марија, супруга Јована VIII Палеолога, јахала, и то као мушкарац, веома лепог коња, оседланог лепим и богатим седлом. Пошто га је узјахала, исто су учиниле и две госпође које су биле у њеној пратњи, Bertrandon de la Brokijer, Putovanje preko mora, prev. *M. Rajčić*, Београд 2002 (репринт), 83 (у даљем тексту: Brokijer).

да јашу муле или мазге, не и племените коње.⁴² Силвестер Сиропул извештава да је, када је византијска делегација, која се упутила у Италију на унионистички сабор, 1438. године приспела у Ферару, цар од папе затражио да обезбеди коње за јахање њему и његовим архонтима. После многих молби, послато им је 11 мула (παριππίδια) које уопште нису биле добре нити су имале потребне квалитете коња. Како ниједна није одговарала цару, догодило се да је тада из Русије стигао извесни Гуделис, те је цар од њега купио једног коња на којем је ишао у лов. Остале коње узео је деспот Димитрије.⁴³ Такође, у једном писму се и Георгије Схоларије захваљује Луки Нотарасу што му је допустио да користи његовог коња, што би значило да га сам није поседовао.⁴⁴

Потпуну представу визуелне манифестације византијског архонта прве половине XV века забележио је сликовито Јован Аргиропул,⁴⁵ још један од плејаде великих византијских интелектуалаца овог периода, описујући корумпираног судију Катавлату.⁴⁶ Он бележи да је Катавлата сваког дана, на коњу добро негованом и дебелом, којег је лично украсио, са косом и брадом добро очешљанима, пролазио посред агоре и другим улицама града као олимпијски победник који прави свој круг око стадиона, весео и блистав, захтевајући да му се диве и говоре како је судија великог града, често обавијен у величанствену тунику, носећи на глави нешто што би се могло узети као тијара, тј. велику пурпурну капу, уздигнутих обрва, ногу које висе, ослањајући се на узенгије како би се усправио. „Али можда су твој изглед достојанства и твоја уображеност, који ти уопште не стоје, могли да буду мамац за извештан свет који је веровао да си племенитог порекла, јер си често држао такав став. Али гле како твор, како се каже, ставља шафран, или ако хоћеш, магарац лављу кожу”.⁴⁷ Дobar коњ и одређена одећа су, дакле, другима, који нису познавали особу која их је користила, сугерисали њен високи друштвени ранг.

Ово је, наравно, како то и сам Манојло II наглашава у писму, било у директној вези и са економском моћи појединца. Јер, само су најбогатији могли

⁴² ODB 948 (*A. Kazhdan, J. W. Nesbitt*).

⁴³ Syropoulos, 296.

⁴⁴ Παλαιολόγια καὶ Πελопοννησιακά, II, ed. *Sp. Lampros*, Athena 1924, 334 (у даљем тексту: ПП, II).

⁴⁵ Cf. PLP no. 1267.

⁴⁶ О Димитрију Катадокину Катавлати cf. PLP nos. 11410, 11411, 92341.

⁴⁷ “Ὅθεν καὶ διη καθ’ ἡμέραν ἐπ’ ὀχήματι φερόμενος εὐτραφεῖ τε καὶ πίονι, λιπαρὸς ὦν καὶ τὸς καὶ εὐανθὴς καὶ τὴν τε κόμην καὶ τὸ γένειον εὖ διατιθέμενος, οὕτως ἤδη διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἄλλων τῆς πόλεως ἀγυιῶν, ὡσπερ τις ὀλυμπιονίκης γεγηθὼς καὶ μάλα φαιδρὸς περιέρχῃ, ἀξιῶν ἤδη καὶ τὸς ἀποβλέπεσθαι τῷ γε δικαστῆς ἀκούειν τῆς μεγάλης πόλεως, ἀμπεχόμενος μὲν πολλακίς καὶ τὴν περικαλλῆ σου ζυστίδα, ἔχων δ’ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τὴν οἷον εἰπεῖν σου τιάραν, λέγω δὴ τὸν σηρικοῖς ὑφάσμασιν ἐνδεδυμένον μέγαν σου πῖλον, καὶ τὰς μὲν ὄφρυς μετεώρους ἀνασπῶν, τῷ δὲ πόδε καθιέεις κατὰ / τοῖς τῆς ἐφεστρίδος κλίμαξιν ἐπερειδόμενος καὶ τὸν λοιπὸν ἀνακουφίζων ἄνθρωπον... Ἄλλὰ γὰρ ἦν ἂν ἴσως τὰ τῆς σεμνότητος τῆσδε καὶ τοῦ μηδὲν σοι προσήκοντος ὄγκου καὶ ἐξαπατῆ σαί τινας ὥστε καὶ οἰηθῆναί σε τῶν εὖ γεγονότων εἶναι, εἴ γέ σοι τὰ τοιαῦτα εἰς τέλος ἐπὶ τοῦ τοιοῦδε σχήματος ἐμεμενῆκεν. νῦν δ’ ὅ φασι, τὸν κροκωτὸν ἢ γαλῆ, εἰ δὲ βούλει γε, τὴν λεοντὴν ὀ ὄνος”, Jean Argyropoulos, *Comédie de Katablattas: invective byzantine du XVe siècle*, ed. *P. Canivet, N. Oikonomidès*, *Δίπτυχα* 3 (1982–1983) 53–54.

себи да приуште како племенитог коња, тако и средства да га издржавају.⁴⁸ Са друге стране, владари су били ти који су често даривали овакве поклоне.⁴⁹ Такав је био случај са Теодором II Дуком Ласкарисом,⁵⁰ који је Нићифору Влемиду,⁵¹ на његов захтев, поклонио једну мулу (ἡμίονος) заједно са 200 мерица јечма. Исти цар је свом блиском сараднику и достојанственику Георгију Музалону⁵² поклонио посебну расу коња (Ἀλβανός ἵππος), дарујући тако „изврстан поклон достојан изврсног човека”.⁵³ Стога је Георгије свог старог коња послао Нићифору Хумну,⁵⁴ који, међутим, уопште није био задовољан таквим φαύλη δωρεά.⁵⁵ Теодор Иртакин⁵⁶ примио је, опет, од цара Андроника II Палеолога на дар једног коња, али је и од царевог рођака Андроника Палеолога⁵⁷ заискао Ἀλβανὸν ἵππον.⁵⁸ Коначно, треба поменути једну приповест Георгија Сфранциса. Овај историчар бележи да му је, када су пред њега, како би га дочекали, 1421. године послати Димитрије Ласкарис Леонтарис, Исакије Асан⁵⁹ и протостратор Кантакузин,⁶⁰ султан Мехмед I Асану поклонио племенитог коња, а он га дао свом зету Георгију Филантропину,⁶¹ који га је проследио, потом, свом рођаку Комнину, зету протостратора Кантакузина. Кад је Комнин на том коњу бежао у Галату, Сфранцисов брат га је ухватио и цар му је као награду дао тог истог коња. Он је, коначно, завршио код Сфранциса, када је овај кретао за Мореју.⁶²

Осим што је била везана за вршење јавних служби, ἱππική μάθησις је била у тесној вези и са ратничком вештином. Јер, још од доба првих Палеолога, једна од особености аристократије, и то нарочито тзв. високе аристократије, била је војни позив групе. Њени припадници били су превасходно окренути према високо ранжираним службама војног карактера. Најистакнутији представници византијске аристократије обављали су превасходно службе које у биле у вези са војним командовањем (велики дукс, велики доместик, протостратор, велики стратопедарх, велики примикирије, велики коноставло, пинкерна). Мушки потомци најистакнутијих аристократских породица требало је да науче вештину командовања у рату, вероватно праћени очевима или другим мушким

⁴⁸ A. Karpozilos, *Realia in Byzantine Epistolography XIII–XV c.*, BZ 88 (1995) 69 (у даљем тексту: *Karpozilos, Realia*).

⁴⁹ О царским коњима детаљно извештава Pseudo-Kodinos. *Traité des offices*, ed. J. Verpeaux, Paris 1966, 168–171 (у даљем тексту: Pseudo-Kodinos).

⁵⁰ О овом такође цару-филозофу cf. ODB 2040–2041 (*M. J. Angold*).

⁵¹ О Нићифору Влемиду, учитељу и писцу, cf. ODB 296 (*R. J. Macrides*).

⁵² О Георгију Музалону cf. ODB 1421 (*R. J. Macrides*).

⁵³ Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII, ed. N. Festa, Florence 1898, Ep. 8, 28–32; 9, 1–2; 15, 305, 7, 10; 203, 250, 5, 9 (цитирано према *Karpozilos, Realia*, 69).

⁵⁴ Cf. PLP no. 30961.

⁵⁵ P. L. M. Leone, *Le Epistole di Niceforo Chumno nel cod. Ambros. gr. C 71 sup*, EEBS 39–40 (1972–1973) 91–92.

⁵⁶ Теодор Иртакин, такође писац и учитељ из прве половине XIV века, cf. ODB 967 (*A. M. Talbot*); PLP no. 29507.

⁵⁷ Cf. PLP no. 21439.

⁵⁸ F. J. G. *La Porte-du Theil*, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale* 5 (1798) 723, 736, 743–744; 6 (1800) 47 (цитирано према *Karpozilos, Realia*, 69).

⁵⁹ PLP no. 1493; уп. *Николић*, Архонти и религиозне задужбине, 378–380.

⁶⁰ Cf. PLP no. 10979.

⁶¹ PLP no. 29760; уп. *Николић*, Архонти и религиозне задужбине, 376, 377, 380.

⁶² Giorgio Sfranze, *Cronaca*, a cura di R. Maisano, Roma 1990, 46.

сродницима у војним кампањама.⁶³ Псеудо-Кодин је, рецимо, половином XIV века,⁶⁴ забележио да када би неко од војника плаћеника, који нема синова, погинуо, његов коњ би припао великом доместику, тј. врховном заповеднику целокупне војске.⁶⁵ Многи епитафи и други панегирички текстови XIV и XV века хвалили су јунаштво у ратовању, физичку снагу и војну вештину знаменитих појединаца.⁶⁶

Конечно, поседовање и коришћење племенитих коња било је саставни део како образовања, тако и животног стила аристократије. Пошто су популарност и значај трка двоколицама опали после VII века, јахачки спортови попут пола и различити турнири постају веома популарни међу највишим круговима аристократије.⁶⁷ Обраћајући се, у име сина Николе, Теодору Каристину,⁶⁸ у време док се он 1439. године налазио у Италији, заједно са царем, *πράττωτος τότε τὰ συνοδικά*, месазон Лука Нотарас започео је писмо које му упућује констатацијом да су код њих, Византинаца, коњи често потребни. Они су, тако, били незамењиви у лову, када би се ловац затекао на неком непроходном простору, али су се, такође, користили и ради такмичења на Хиподрому, у којима су учествовали млади аристократи, попут Николе Нотараса, о чему се и говори у писму. Његовог, наиме, жутог (*ὑπόξανθος*) коња претекла су три купљена коња (*ιερώνητοι*) и он је био осрамоћен. Стога је Никола замолио оца да од Каристина,

⁶³ *D. Kyritses, The Byzantine Aristocracy in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, необјављена докторска дисертација, Harvard 1997, 45, 275.

⁶⁴ Најновију студију посвећену извору и његовом аутору, у сусрет новом издању текста који приређује, објавила је *R. Macrides*, „The reason is unknown”. Remembering and recording the past. Pseudo-Kodinos as historian, *L'écriture de la mémoire. La littérature de l'historiographie*, ed. *P. Odorico, P. Agapitos, M. Hinterberger*, Paris 2006, 317–330; *R. Macrides*, Ceremonies and the City: The Court in Fourteenth-century Constantinople, *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, ed. *J. Duindam, T. Artan, M. Kunt*, Leiden 2011, 217–235.

⁶⁵ Pseudo-Kodinos, 251.

⁶⁶ У првој половини XIV века у томе предњачи Манојло Фил, један од најпознатијих византијских песника (*Manuelis Philae Carmina I*, ed. *E. Miller*, Paris 1855, 104–105, 143–184, 244–246; II, Paris 1857, 413–414, 415–420), у молитвама које је саставио по Сиргијановом налогу, у енкомиону посвећеном Јовану Кантакузину или у похвали коју је за цара Андроника II Палеолога од њега поручио царев нећак, по свој прилици Андроник Палеолог Ањео, доводећи у везу ловачке са војничким вештинама. Карактеристичан је у том смислу и епиграм на гробу Михаила Торника у Хори (*P. Underwood, The Kariye Djami*, I, Princeton 1975, 276–277). Међутим, таквих примера има и у панегиричким текстовима прве половине XV века. Тако Јован Евгеник велича војничке квалитете Димитрија Ласкариса Леонгариса (*Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, I, ed. *Sp. Lampros*, Athena 1912, 213); *Николић*, Архонти и религиозне задужбине, 370–371. Исти је случај и са анонимном монодијом састављеном поводом смрти царског окејоса Георгија Кантакузина (*K. Chryssochoides, Ἀνέκδοτα μονωδία στὸν “οἰκεῖον” τοῦ αὐτοκράτορα Γεώργιου Καντακουζηνῶ, Symmeikta 5 (1983) 368*). Цар Манојло II Палеолог, у Посмртном слову које је саставио поводом смрти брата Теодора I, деспота на Пелопонезу, хвали његову ревност у учењу, наглашавајући како је превазишао своје учитеље реторике, али и физичке инструкторе и остале који су га подучавали корисним стварима (*τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν παιδοτριβῶν καὶ τῶν ὀτιοῦν χρηστῶν ἐπιτήδευμα διδασκόντων*). Теодор је, тако, надмашивао све у гимнастици и такмичењима и свим активностима ове врсте (*ὑπερικῶν ἢν κἂν τοῖς γυμνασίοις κἂν ταῖς ἀμίλλαις κἂν ἅπασιν*), тако да је било узалудно изазивати га (*Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his brother Theodore*, introduction, text, translation and notes by *J. Chrysostomides*, Thessalonike 1985, 85, 87).

⁶⁷ ODB 948 (*A. Kazhdan, J. W. Nesbitt*).

⁶⁸ О Теодору Каристину, царском посланику, ловцу и поседнику коња cf. PLP no. 11297.

очигледно њиховог власника, затражи да му завешта једног од њих, најбржег.⁶⁹ У другом писму Никола од Каристина тражи да му буде учитељ лова и свих ствари које су се тицале стицања ратничких вештина.⁷⁰ И Бертрандон де ла Брокијер је забележио да је, док је боравио у Цариграду 1433. године, посматрао царевог брата, деспота Мореје и тридесетак других коњаника у његовој пратњи како су, наоружани луковима, учествовали у тркама на Хиподрому и надметали се у различитим вештинама. Једном другом приликом, он је поново посматрао младе аристократе како су разигравали своје коње на Хиподрому, учествујући у свадбеним свечаностима које је приредио један младожења, иначе царев рођак.⁷¹

Пријатељства и контакти које је, осим са Димитријем Хрисолорасом, византијски цар Манојло II Палеолог неговао и са другим истакнутим учењацима свог доба имали су, поред тога што су гасили василевсову непрестану интелектуалну жеђ, верује се, и један шири контекст и узвишенији циљ – да обнове византијско друштво, угрожено напредовањем Османлија, чији су идентитет већ вековима представљали грчко–римска култура и образовање.⁷² Управо позиви да негује образовање (παιδεία), те да се грчка литература (σπουδάσειν περὶ τοὺς ἡμετέρους λόγους) изучава и у Грчкој, али и Цариграду (ἐπὶ δὲ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μητροπόλεως ἀμελεῖσθαι), не само у Италији или другде, налазе се у писму које је цару, као одговор на његов захтев пријатељу да прегледа и, ако сматра за потребно, исправи текст *Посмртног слова* састављеног поводом смрти деспота Теодора I,⁷³ упутио Манојло Хрисолорас.⁷⁴ Зато је, чини се, Манојло II и позивао свог пријатеља Димитрија Хрисолорас да се, уместо да се бави јавним послом, држи оног чему је био вичнији – књига и живота филозофа.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary sources

- Andres G.*, Demetrio Crisoloras el Palaciego, Encomio de la pulga, *Helmantica* 35 (1984) 51–69.
Bertrandon de la Brokijer, Putovanje preko mora, prev. *M. Rajičić*, Beograd 2002 (репринт).
Chrysochooides K., 'Ἀνέκδοτη μονῳδία στὸν "οἶκειον" τοῦ αὐτοκράτορα Γεώργιο Καντακουζηνό, *Symmeikta* 5 (1983) 361–372. [*Chrysochooides K.*, Anekdotē monōdia ston "oikeion" tou autokratora Geōrgio Kantakouzēno, *Symmeikta* 5 (1983) 361–372].
Darrouzès J., Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, vol. I, Les actes des patriarches, fasc. VI, Les registes de 1377 à 1410, Paris 1979.
Demetrio Crisolora, Cento epistole a Manuele II Paleologo, ed. *F. C. Bizzarro*, Napoli 1984.

⁶⁹ ПП II, 182–184.

⁷⁰ ПП II, 184–185.

⁷¹ Brokijer, 83, 84.

⁷² *Ch. Dendrinis*, Co-operation and friendship among scholars in the circle of Emperor Manuel II Palaeologus (1390–1425) as reflected in their autograph manuscripts, Proceedings of the International colloquium 'Unlocking the potential of texts: interdisciplinary perspectives on Medieval Greek', Cambridge, 18–19 July 2006, објављено на <http://www.mml.cam.ac.uk/greek/grammarofmedievalgreek/unlocking/pdf/Dendrinis.pdf>, 15.

⁷³ *Dennis*, Letters, no. 56, 159.

⁷⁴ Μανουήλ Χρυσολωρά Λόγος προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο, ed. *Ch. G. Patrinoles, D. Z. Sofianos*, Athena 2001, 117, 119, 120, 121.

- Δημητρίου Χρυσολωρᾶ Σύγκρισις παλαιῶν ἀρχόντων καὶ νέου τοῦ νῦν αὐτοκράτορος, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, III, ed. *Sp. Lampros*, Athena 1926, 222–245.
- Dennis G. T.*, *The Letters of Theodore Potamios, Byzantium and the Franks: 1350–1420*, London 1982 (Variorum Reprints) XII.
- Dölger F.*, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, 5. Teil – Regesten von 1341–1453, München, Berlin 1965.
- Gautier P.*, Action de grâces de Démétrius Chrysoloras à la Théotokos pour l’anniversaire de la bataille d’Ankara (28 Juillet 1403), *REB* 19 (1961) 340–356.
- Giorgio Sfranze, Cronaca, a cura di *R. Maisano*, Roma 1990.
- Iriarte J.*, Regiae Bibliothecae Matritensis codices graeci mss, I, Madrid 1769.
- Jean Argyropoulos, Comédie de Katablattas: invective byzantine du XVe siècle, ed. *P. Canivet, N. Oikonomidès*, Δίπτυχα 3 (1982–1983) 5–97. [Diptycha 3 (1982–1983) 5–97].
- Johannes Chortasmenos (ca. 1370–ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und Kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text, ed. *H. Hunger*, Wien 1969.
- Laurent V.*, Le trisépiscopat du Patriarche Matthieu Ier (1397–1410). Un grand procès canonique à Byzance au début du XVe siècle, *REB* 30 (1972) 5–166.
- Leone P. L. M.*, Le Epistole di Niceforo Chumno nel cod. Ambros. gr. C 71 sup, *EEBS* 39–40 (1972–1973) 75–95.
- Les „Mémoires“ du Grand Ecclésiarque de l’Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439), éd. *V. Laurent*, Paris 1971.
- Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his brother Theodore, introduction, text, translation and notes by *J. Chrysostomides*, Thessalonike 1985.
- Manuelis Philae Carmina I–II, ed. *E. Miller*, Paris 1855–1857.
- Μανουήλ Χρυσολωρᾶ Λόγος προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο, ed. *Ch. G. Patrinelēs, D. Z. Sofianos*, Athena 2001. [Manouēl Chrysolōra Logos pros ton autokratora Manouēl II Palaiologo, ed. *Ch. G. Patrinelēs, D. Z. Sofianos*, Athena 2001].
- Miller E.*, Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque de l’Escorial, Paris 1848.
- Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, I–III, ed. *Sp. Lampros*, Athena 1912–1926. [Palaiologeia kai Peloponēsiaka, I–III, ed. *Sp. Lampros*, Athena 1912–1926].
- Pasiourtidēs V.*, An annotated critical edition of Demetrios Chrysoloras’ *Dialogue on Demetrios Kydonēs’ Antirrhetic against Neilos Kabasilas*, University of London, Royal Holloway and Bedford New College 2013 (необјављена докторска дисертација).
- Patrologiae cursus completus, series graecolatina, ed. *J. P. Migne*, Paris 1857–1866.
- Pseudo-Kodinos. Traité des offices, ed. *J. Verpeaux*, Paris 1966.
- Revilla P. A.*, Catálogo de los códices griegos de la Biblioteca de el Escorial, I, Madrid 1936.
- Roca Meliá I.*, Demetrio Crisoloras y su homilía inédita sobre la dormición de María, *Helmantica* 11 (1960) 233–248.
- Ruy González de Clavijo. Embassy to Tamerlane 1403–1406, trans. *G. Le Strange*, London 1928.
- The Letters of Manuel II Palaeologus, ed. *G. T. Dennis*, Washington 1977.

Литература – Secondary works

- Beck H.-G.*, Der byzantinische “Ministerpräsident”, *BZ* 48 (1955) 309–338.
- Cammelli G.*, I dotti bizantini e le origini dell’umanesimo. Vol. I: Manuele Crisolora, Florence, 1941, 198–201.
- Dendrinos Ch.*, Co-operation and friendship among scholars in the circle of Emperor Manuel II Palaeologus (1390–1425) as reflected in their autograph manuscripts, Proceedings of the International colloquium ‘Unlocking the potential of texts: interdisciplinary perspectives on Medieval Greek’,

- Cambridge, 18–19 July 2006, <http://www.mml.cam.ac.uk/greek/grammarofmedievalgreek/unlocking/pdf/Dendrin.pdf>, 15.
- Karpozilos A.*, *Realia in Byzantine Epistolography XIII–XV c.*, BZ 88 (1995) 68–84.
- Kianka F.*, *Demetrios Kydones and Italy*, DOP 49 (1995) 99–110.
- Kyritses D.*, *The Byzantine Aristocracy in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, необјављена докторска дисертација, Harvard 1997.
- Lambros S.*, *Die Werke des Demetrios Chrysoloras*, BZ 3 (1894) 599–601.
- Matschke K.–P., Tinnfeld F.*, *Die Gesellschaft im späten Byzanz: Gruppen, Strukturen und Lebensformen*, Cologne, Weimar, Vienna 2001.
- Macrides R.*, „The reason is unknown”. Remembering and recording the past. Pseudo-Kodinos as historian, *L'écriture de la mémoire. La littérature de l'historiographie*, ed. *P. Odorico, P. Agapitos, M. Hinterberger*, Paris 2006, 317–330.
- Macrides R.*, *Ceremonies and the City: The Court in Fourteenth-century Constantinople*, *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, ed. *J. Duindam, T. Artan, M. Kunt*, Leiden 2011, 217–235.
- Мешановић С.*, *Јован VII Палеолог*, Београд 1996.
- Николић М.*, *Η ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ – византијски архонти XV века и религиозне задужбине. Два примера*, ЗРВИ 49 (2012) 365–385.
- Oikonomides N.*, *La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle*, REB 43 (1985) 167–195.
- Panagopoulos G. D.*, *The Demetrios Chrysoloras' Project*, *Proceedings of the 22nd International Congress of the Byzantine Studies*, Sofia 22–27 August 2011, vol. III (Abstracts of free Communications), Sofia 2011, 293–294.
- Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Wien 1976 sq.
- Радућ Р.*, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I–III, New York, London 1991.
- Treu M.*, *Demetrios Chrysoloras und seine hundert Briefe*, *Byzantinische Zeitschrift* 20 (1911) 106–129.
- Underwood P. A.*, *The Kariye Djami*, Princeton 1975.
- Verpeaux J.*, *Contribution à l'étude de l'administration byzantine: Ο μεσάζων*, *Byzantinoslavica* 16 (1955) 270–296.

Maja Nikolić

(University of Belgrade - Faculty of Philosophy)

I HEAR YOU HAVE A NOBLE HORSE – MANUEL II PALAIOLOGOS' LETTER NO. 43 ADDRESSED TO DEMETRIOS CHRYSOLORAS

Demetrios Chrysoloras, scholar, theologian and philosopher, astronomer and astrologist, mesazon, senator and oikeois, as well as emissary in the service of John VII and Manuel II Palaiologos, was one of the most eminent Byzantine intellectuals of the first half of the XV century. We do not know much about his life. He was born probably before 1360, while the sources don't mention him after 1417. Three letters

of Manuel II Palaiologos, however, written between 1403 and 1408, perhaps suggest that he might have been a monk. Reacting on his appointment as *mesazon* of John VII, Manuel II ironically notices in the letter no. 43 that Demetrios, since he is engaged with the public service, should therefore merry as well, if he hasn't already done so. In two other letters (nos. 44 and 46) *basileus* praises Demetrios' writings as his offspring (τόκοον σὸν εἶναι ταῦτα; ἔχε παρὰ σοι τοὺς τοιούτους παῖδας).

Chrysoloras was a close friend of Manuel II Palaiologos. Their correspondence, especially the emperor's letters addressed to Demetrios, reveals in an immediate manner the characters of these two great intellectuals, but the nature of their relationship as well, and not only evokes the image of stiff and formal court protocol, social rules and the attitude of subjects toward emperor, even if they were his friends, but gives an insight in the everyday's life of Byzantine social and intellectual elite of the period, their relations, personal characteristics, emotions, aspirations and views on reality which permeated and defined their lives.

The emperor's letter to Chrysoloras no. 43 shows that Manuel II received very emotionally his *mesastikion* in the service of John VII. At the beginning the emperor notifies that he had heard that Demetrios has a noble horse fitted to a soldier. Noble horse is used as a symbol of public service, in this case the one of *mesazon*. This position, the emperor believes, doesn't suit him either according to his economical status or according to his rank (τὴν τάξις) and sensibility, meaning that this noble horse doesn't fit him neither. Manuel II offers, therefore, to send him a better horse, if Demetrios finally chooses to keep the position which has come to him as a result of good fortune (τῆς ἀμείνωνος τύχης). If he, nevertheless, chooses to stay in his rank (εἰ δὲ δὴ τηρεῖς τὴν τάξις) and keeps on in dealing with the books, then the horse is of no use to him. Demetrios should, hence, either send that noble horse to the emperor, in order not to do wrong both to the emperor and to the horse (εἰ μὴ μέλλεις ἀδικήσειν ἐμὲ κάκεινον) or he should confess that the horse is rather ordinary and thus, that he uses it justifiably.

One gets the impression, therefore, that, among other things, a status symbol of an archon was a horse which he possessed or could and was permitted, according to his social position, to ride. On the other hand, the Byzantines believed that the priests and women were only allowed to ride mules, not noble horses. The complete visual appearance of a Byzantine archon of the first half of the XV century was given by John Argyropoulos through the portrayal of corrupted Constantinopolitan judge Katablattas. Argyropoulos narrates that Katablattas used to ride everyday through the streets of Constantinople on his nurtured, fat and embellished horse, wearing a toga and big purple hat resembling a tiara, in order to show to the world his noble provenience, although he had one, by his look of dignity. Noble horse and specific clothing, thus, were showing to the others, who didn't know the person, its high social rank.

Except for being linked to the performance of public services, ἱππική μάθησις was closely connected with warfare and fighting skills. Namely, from the early Palaiologan period one of the main features of the aristocracy, especially so-called high aristocracy, was military vocation of stratum. Finally, possessing and exercising of noble horses was a component not only of education, but of life style of the aristocracy as well.

